

143. Адгадайце загадкі. Спішыце. Растлумачце правапіс выдзеленых літар.

1. Я заўсёды ўсіх вучу, а сама заўжды маўчу.

2. Адкрыць таямніцы любому гатова, але не скажу вам ніводнага слова.

3. Ён раскажа і пакажа, як жыве планета наша, а няма электратоку — ён без мовы і без зроку.

4. Белым піша словы, у школе ўсім знаёма, яна сябруе з дошкай, знікае сама патрошку.

5. Самі непісьменныя, але чытаць дапамагаюць.

іАзк

таев
зэлір

укд
раэ

раклу
яы

 Ад якога слова ўтварыўся назоўнік *загадка*? Калі ўзніклі загадкі? Што вы ведаеце пра загадкі з урокаў беларускай літаратуры? Складзіце загадкі пра рэчы, неабходныя вам у вучобе.

§ 19. Будова сказа. Галоўныя члены сказа: дзеянік і выказнік (паўтарэнне)

Успамінаем і паўтараем

144. Прачытайце тэкст. Вывядзіце яго тэму.

Аднаго разу ў нядзелю заспрачаліся стравы на святочным сталe. Кожная страва лічыла сябе галоўнай.

Грэцкая каша пыхала парай то ў адзін, то ў другі бок. Падліўка ганарылася. Салата аж зелянела ад злосці! Заліўная ялавічына* блішчала і злосна глядзела маркоўным вокам. Цыбуля і часнок ледзь не перамаглі ўсіх! І бульба не ўступала. З яе ж можна прыгатаваць трыста восемдзесят розных страў! Ды і дранікі тут былі — радня бульбе.

Але тут гаспадыня прынесла вялікі бохан свежага духмянага хлеба. Рукі ўсіх гасцей самі сабой пацягнуліся да яго. Усе стравы прыціхлі. Хлеб — усяму галава! (*Паводле Л. Улашчанкі*).

Назавіце граматычную аснову ў першым сказе. Вызначце, якімі часцінамі мовы выражаны дзейнік і выказнік.

Зачытайце клічныя сказы. Якія яны па мэце выказвання?

Як да нас трапляе хлеб?

Як ушаноўваюцца хлебаробы ў нашай дзяржаве?

Граматычную аснову сказа ўтвараюць галоўныя члены — дзейнік і выказнік. Астатнія члены сказа з'яўляюцца даданымі. **Я чую** *музыку лістапада.*

145. Прачытайце.

Хлебная скарынка

Пахне хлебная скарынка
Цёплым ветрыкам, хваінкай,
Летнім дожджыкам грыбным,
Лугам, полем аржаным,
І асенняй пазалотай,
Ды натхнёнаю* работай.

А. Дзеружынскі.

Вызначце граматычную аснову сказа. Назавіце, чым выражаны дзейнік і выказнік. Запішыце верш па памяці.

Як вы разумееце выраз *натхнёная работа*? Растлумачце значэнне слова *натхненне*.

Дзейнік абазначае тое, пра каго або пра што гаворыцца ў сказе, і адказвае на пытанні **х т о?** **ш т о?** Дзейнік выражаецца назоўнікам ці займеннікам у назоўным склоне.

Выказнік называе дзеянне, стан ці прымету дзейніка і адказвае на пытанні **што робіць прадмет?** **які прадмет?** **хто такі прадмет?** **што такое прадмет?** Выказнік часцей за ўсё выражаецца дзеясловам, але можа быць выражаны назоўнікам, прыметнікам або словазлучэннем.

(Што?) Ліст ціха (што робіць?) падае на дол.

(Што?) Восень — (што такое?) пара залатая.

(Што?) Парк восенню (які ён?) рознакаляровы.

146. Прачытайце тэкст. Пра якія беларускія кулінарныя традыцыі гаворыцца ў ім?

Па асаблівасцях бліноў і аладак меркавалі не толькі пра агульны дастатак беларускай сям’і і мясцовыя кулінарныя традыцыі, але і пра паўсядзённае жыццё ў доме. Так, жытнія бліны выпякалі, калі ў хаце былі блізкія сваякі. Грачанікі гатавалі на Масленіцу. Аўсяныя бліны рашчынялі яшчэ звечара, пяклі ў будні.

Тыя ж бліны, прыгатаваныя раніцай на скорую руку, паказвалі на мітусню, хваробу гаспадыні, змены ў рытме жыцця сям’і (*Паводле В. Цітова*).

Выпішыце са сказаў першага абзаца дзеясловы, якія абазначаюць працэсы працы ў час гатавання бліноў.

Зрабіце вывад пра тое, колькі галоўных членаў можа быць у сказе.

Раскажыце пра кулінарныя традыцыі вашай сям’і.

147. Прачытайце верш.

Размаўлялі дзве сяброўкі,
дзве жалезныя рыдлёўкі:
— Я ўскапала пляц пад боб,
пад радыску і пад кроп,

рыдлёўка

пад фасолю і часнок.
 Гаспадар мой — Васілёк.
 А сяброўка ў адказ:
 — Ты працуеш увесь час.
 Добра жыць табе, цікава.
 Я ж стаю ў кутку без справы,
 есць іржа мяне ўвесь час.
 Гаспадар мой — Апанас.

Н. Галіноўская.

Выпішыце з верша граматычныя асновы сказаў, у якіх: а) дзейнікам з’яўляецца займеннік; б) дзейнік і выказнік выражаны назоўнікамі.

 Часта рэчы, якімі мы карыстаемся, могуць пра нас многае раска-
 заць. Ці можна назваць рысы характару Васіля і Апанаса па іх адносінах
 да прылад працы, якімі яны карыстаюцца? Якімі вы ўяўляеце герояў
 верша? Ператварыце верш у праявічны тэкст. Апішыце хлопчыкаў такімі,
 якімі вы іх уяўляеце.

148. Прачытайце тэкст.

З чаго пачынаецца хлеб? Хлеб
 пачынаецца з зерня. Доўгі і скла-
 даны шлях пераадольвае яно. Ма-
 шыны і складаныя механізмы зерне
 сушаць, чысцяць, прасейваюць,
 здрабняюць. І вось яно ператвараец-
 ца ў мяккі белы парашок.

Адно зярнятка пшаніцы дае каля
 дваццаці міліграмаў мукі. Колькі ж
 трэба такіх зярнятак для адной бу-
 ханкі хлеба! (З газеты «Звязда»).

Спішыце першы абзац тэксту. Падкрэсліце граматычныя асновы сказаў.
 Прывядзіце прыклады сказаў, розных па мэце выказвання і інтанацыі.

§ 20. Працяжнік паміж дзейнікам і выказнікам, якія выражаны назоўнікам

149. Прачытайце сказы, робячы паўзу на месцы працяжніка. Знайдзіце ў кожным сказе дзейнік. Пастаўце пытанне ад дзейніка да выказніка. Якой часцінай мовы выражаны выказнік?

1. Слова — вецер, а папера — грунт. 2. Хлеб ды вада — маладзецкая яда. 3. Каса — дзявочая краса. 4. Свая хатка — родная матка. 5. Зямля — карміцелька наша. 6. Кніга — маленькае акенца ў вялікі свет.

Спішыце сказы. Вызначце склон назоўнікаў у сказах. Зрабіце вывад пра пастаноўку працяжніка паміж дзейнікам і выказнікам.

Калі дзейнік і выказнік выражаны назоўнікам у форме назоўнага склону, то паміж імі ставіцца працяжнік: *Трапнае слова — мудрасці аснова.*

150. Прачытайце. Выпішыце сказы, у якіх дзейнік і выказнік выражаны назоўнікам. Растлумачце правапіс прапушчаных літар.

Мір, Радзіма, мама — усяму аснова.
Мір, Радзіма, мама — нам св..тыя словы.
Замяніць і страціць нельга, н..магчыма
першыя паняцці: мама, мір, Радзіма.
В. Жуковіч.

Растлумачце пастаноўку знакаў прыпынку ў выпісаных сказах.

151. Замяніце сказы блізкімі па сэнсе. Пастаўце, дзе трэба, працяжнік. Падкрэсліце дзейнік і выказнік.

У з о р. *Мая сястра вучыцца ва ўніверсітэце. — Мая сястра — студэнтка.*

1. Мой бацька будзе дамы. 2. Святлана вучыцца толькі на выдатна. 3. Мой сябар даўно займаецца спортам. 4. Таніна бабуля выйшла на пенсію. 5. Мая мама шые адзенне.

Назавіце словы, у якіх літары *е, ю, я* абазначаюць два гукі.

152. Перакладзіце тэкст на беларускую мову. Запішыце.

Живопись — очень древнее искусство. Выделяют разные виды живописи. Картины природы — это пейзаж. Изображение людей — портрет, изображение утвари и плодов — натюрморт. Живопись каждой страны связана с её историей.

Репродукции — это копии произведений искусства («Календарь школьника»).

пейзаж

Слоўнік

древний — *старажытны*

живопись — *жывапіс*

изображение — *выява, малюнак*

произведения искусства — *творы мастацтва*

утварь — *рэчы*

153. Прачытайце верш. Запішыце тры сказы, каб у кожным з іх дзейнікам быў назоўнік *васілёк*, а выказнікам — выдзелены назоўнік. Дзейнік пастаўце ў сказе на першае месца. Развіце сказы залежнымі словамі, якія далучаюцца да выдзеленых назоўнікаў.

Падкрэсліце галоўныя члены сказаў.

Васілёк

Стаіць, выглядаючы з жыта,
як зорачка-знічка здалёк,
што ўпала іскрынкай з блакіту,
палеткаў **краса** — васілёк...
Стаіць, паглядае з пагорка,
як зорка аднекуль здалёк,
часцінка любімай старонкі,
часцінка зямлі — васілёк.

А. Дзеружынскі.

Чаму васілёк — часцінка любімай старонкі, часцінка зямлі?